

dr hab. Jarosław Rabiński, prof. KUL
Katedra Świata Hiszpańskiego,
Polityki i Relacji Międzynarodowych KUL
jaroslaw.rabinski@kul.pl, tel. kom. 605-917-444

Lublin, 20. marca 2026 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Karena Nikiforova *Polityka wyznaniowa władz Związku Radzieckiego na przykładzie obwodu donieckiego Ukrainiejskiej SRR w latach 1965-1991*, napisanej pod kierunkiem dra hab. Krzysztofa Kani, prof. UMK, mpis, Toruń 2026, ss. 160.

Temat recenzowanej pracy dotyczy istotnego społecznie, ważnego poznawczo, i nadal nie do końca opisanego obszaru relacji państwo – religia, państwo – Kościół w odniesieniu do totalitarnego reżimu komunistycznego ZSRR. Analiza stosunków pomiędzy organami władzy państwowej a wspólnotami wierzących ma w tym kontekście wymiar pozapolityczny, dotyczy przemian mentalności, zmagania na najbardziej fundamentalnym polu zachowania, bądź utraty, wolności ludzkiej. Nie mam więc wątpliwości co do istotnego znaczenia podjęcia przez Doktoranta badań nad tym fenomenem.

Autor dysertacji doktorskiej wykazał się gruntowną znajomością tematu i kontekstów istotnych dla jego szczegółowej analizy. Wykazał specyfikę regionu donieckiego, wpływającą na jego znaczenie tak dla państwa komunistycznego, jak i dla religijności obywateli ZSRR. Mgr Karen Nikiforov zdaje sobie sprawę, i podkreśla to w pracy, że rozważane zagadnienie ma znaczenie nie tylko historyczne, lecz jest istotne dla teraźniejszości i przyszłości Ukrainy, nie tylko patrząc przez pryzmat działań politycznych i militarnych w ramach aktualnych zmaganiach rosyjsko-ukraińskich, lecz także w kontekście fundamentalnej dla Ukrainy kwestii zbudowania jednolitego narodu ukraińskiego.

Temat został sformułowany prawidłowo i oddaje treść pracy. Jeśli chodzi o cezury chronologiczne: mało czytelna na pierwszy rzut oka data wstępna 1965 r. staje się w świetle dysertacji zrozumiała i uzasadniona. Wyznacza ją rok utworzenia Rady ds. Wyznań (Religii) przy Radzie Ministrów ZSRR (w 1974 r. analogiczny organ utworzono przy Radzie Ministrów Ukrainiejskiej SRR). Datę końcową stanowi rok uzyskania przez Ukrainę niepodległości. Autor

przekonująco uzasadnia wybór obwodu donieckiego jako interesującego obszaru do badania zjawiska religijności sowieckiej i postsowieckiej.

Struktura: Praca podzielona została na trzy rozdziały. W pierwszym z nich omówiono stan badań, bazę źródłową oraz zagadnienia metodologiczne rozprawy. Tradycyjnie treść ta lokowana jest we wstępie. Należy postawić pytanie: czy zasadne było wydzielenie tych zagadnień do odrębnego rozdziału merytorycznego? Odpowiedź daje analiza tez badawczych, zaprezentowana w rozprawie przez Doktoranta. Wśród zasadniczych problemów badawczych wymienił on: analizę stanu opracowania tytułowego zagadnienia, jak również **przedstawienie charakterystyki nowych źródeł i metod ich analizy**. W mojej ocenie takie ujęcie uzasadnia przyjętą konstrukcję pracy. Rozdział II zawiera analizę konstrukcji i działalności organów państwowych ZSRR odpowiedzialnych za politykę państwa wobec religii: Rady ds. Wyznań (Religii) przy Radzie Ministrów ZSRR (i, analogicznie, przy Radzie Ministrów Ukraińskiej SSR) oraz pełnomocnika tychże organów i jego aparatu wykonawczego. Z kolei w rozdziale III Autor przeprowadził analizę najważniejszych obszarów działań podejmowanych przez pełnomocnika Rady ds. Wyznań (Religii) w interakcji z głównymi organizacjami religijnymi w regionie donieckim. W rozdziale tym autor przedstawił szczegółowo relacje z kościołem prawosławnym i wspólnotami baptystycznymi, w węższym zakresie z innymi wspólnotami religijnymi (m.in. różnymi denominacjami protestanckimi, Żydami, wyznawcami islamu, a nawet wyznawcami *New Age*). Czytając ten rozdział nasuwa się pytanie o politykę władz sowieckich wobec wyznawców katolicyzmu: czy w obwodzie donieckim nie było ich w ogóle? Wspólnota ta nie pojawia się ani razu na stronach recenzowanej dysertacji.

Na podkreślenie zasługują nowatorskie elementy pracy: detaliczne omówienie kwestii działalności, ewolucji i specyfiki działania aparatu pełnomocnika Rady ds. Wyznań (Religii) w obwodzie donieckim w szerokim spektrum relacji z aparatem władzy i organizacjami religijnymi. Autor osiągnął ten cel dzięki analizie bogatej dokumentacji, pozyskanej w ramach szerokich kwerend archiwalnych. Za najbardziej wartościowe części pracy uważam podrozdział 2.3 (Działalność administracyjna, planowo-statystyczna i edukacyjna aparatu pełnomocnika Rady ds. Wyznań w obwodzie donieckim), przynoszącą m.in. zaskakujące informacje na temat działań pełnomocnika w obronie praw osób wierzących, oraz cały rozdział 3, zawierający ogrom szczegółowych informacji na temat formalnych aspektów życia religijnego w obwodzie donieckim.

Praca ma charakter interdyscyplinarny w zakresie nawet szerszym, niż ujmuje to sam Autor. W mojej ocenie do przywołanych przez niego elementów religioznawstwa, antropologii społecznej, filozofii i socjologii dodać należy istniejące w dysertacji nawiązania co najmniej jeszcze do politologii, językoznawstwa czy prasoznawstwa.

Kolejną mocną stroną recenzowanej pracy jest jej uporządkowanie metodologiczne. Również w tym aspekcie Autor sięga do dorobku innych, poza historią, nauk. Z mojej perspektywy na szczególne podkreślenie zasługuje świadomość wpływu instrumentarium propagandowego na materiał źródłowy, i uwzględnianie tego wpływu w dokonanej analizie.

Praca oparta jest na szerokiej i reprezentatywnej podstawie źródłowej, obejmującej m.in. akty normatywne, dokumentację oficjalną różnego typu, sprawozdawczość, publikacje periodyczne, epistolografię prywatną i urzędową, wreszcie relacje. W Bibliografii brak opublikowanych wspomnień (dzienników, pamiętników, relacji), można się jednak domyślać, że w okresie analizowanym przez p. Nikiforova takich źródeł nie opublikowano. Pozostaje jednak pytanie: czy nie istnieją retrospektywne źródła tego typu wydane już w niepodległej Ukrainie? Z drugiej strony brak źródeł wspomnieniowych Autor recenzowanej rozprawy uzupełnia źródłami wywołanymi przez siebie – wywiadami z uczestnikami opisywanych wydarzeń, świadkami historii. Dobór literatury przedmiotu jest prawidłowy. W tym aspekcie również widać gruntowne czytanie. Na podkreślenie zasługuje fakt, że p. Nikiforov nie ogranicza się do publikacji w języku ukraińskim, czy rosyjskim, lecz wykorzystuje ponadto literaturę w językach angielskim, niemieckim i polskim.

Kilka uwag szczegółowych.

W rozprawie widać niedoskonałości tekstowe/stylistyczne. Przydałaby się bardziej wnikliwa redakcja w języku polskim. Szczególną uwagę należy zwrócić na czytelne zaznaczanie cytatów.

Trudno zgodzić się z wnioskiem Autora wyrażonym na s. 39 pracy, że „tematyka polityki państwa w sferze wyznaniowej w ZSRR, na przykładzie największego pod względem liczby ludności regionu Ukraińskiej SRR, nie stała się przedmiotem badań naukowych”. Z przeprowadzonego przez p. Nikiforova wnikliwego przeglądu literatury wynika wniosek wprost przeciwny.

Przymiotnik „republikański”, wielokrotnie używany w pracy w pracy do określenia republiki sowieckiej, występuje w tym znaczeniu jako swoisty neologizm. W języku polskim ma on ugruntowane zupełnie inne znaczenie, dotyczące formy ustroju, i w takim znaczeniu należy go używać.

Niejasne sformułowanie (s. 43-44): „Centralny Komitet Komunistycznej Partii Ukrainy wspólnie z Radą Ministrów Ukraińskiej SRR wydały postanowienie nr 112 z dnia 25 stycznia 1966 r., zgodnie z którym pełnomocnikiem Rady ds. Wyznań w Ukraińskiej SRR został Konstantyn Zacharowycz Łytwyn. [...] W ten sposób można od razu zauważyć, że mianowanie na stanowiska lokalnych pełnomocników należało do kompetencji republikańskich rad ministrów, a nie centralnej Rady ds. Wyznań, co świadczy o całkowitej zależności pracowników Rady na miejscu od centralnej władzy państwowej i partyjnej” – moim zdaniem cytata ten świadczy o czymś wręcz odwrotnym, czyli decyzyjności władz lokalnych, a nie centralnych.

Jak właściwie nazywa się organ przy Radzie Ministrów Ukraińskiej SRR – Rada ds. Religii (s. 44), czy ds. Wyznań (s. 41, 44)?

Rozważania ze s. 50-52 (rozdział II) dotyczą nie relacji pełnomocnika Rady ds. Wyznań z organami państwa, ale ze wspólnotami wiernych, więc powinny się znaleźć raczej w rozdziale III, lub ewentualnie w podrozdziale 2.3.

Podsumowując: oceniam, że w recenzowanej rozprawie doktorskiej Pan mgr Karen Nikiforov rozwiązał w sposób oryginalny postawiony przed sobą problem badawczy, praca ta prezentuje jego ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie historii oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, wobec czego monografia ta spełnia wymogi określone w Ustawie z 20 lipca 2018 t. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Stawiam zatem wniosek o dopuszczenie Pan mgra Karena Nikiforova do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

